PIOTRYSEUSZ

NIEUSTALONY

Kraj Basków i Nawarra jesienią

Przewodnik po trasie

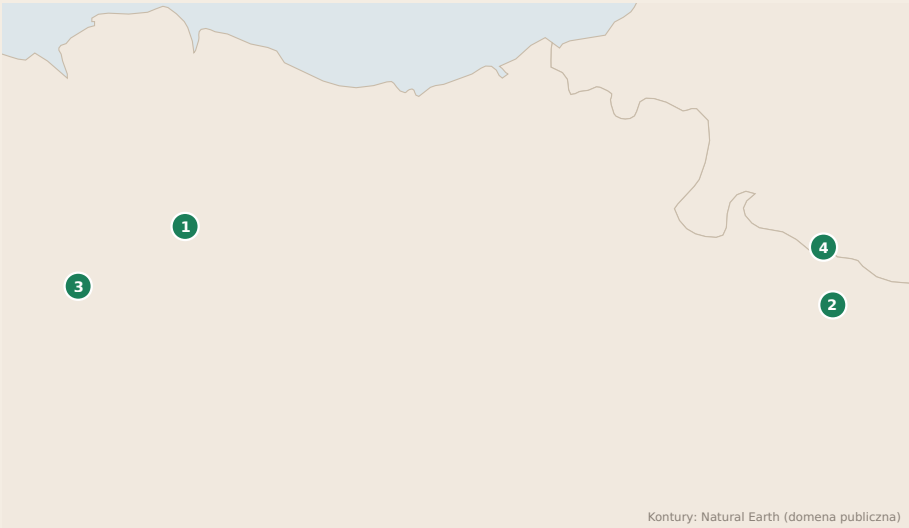

Pomysł · miejsca: 4

Przewodnik wygenerowany 2026-10-21 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

Punkty 3
Język w podróży 19
Źródła i licencje 21

Punkty

REGION · HISZPANIA

Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)

Fot. Basotxerri, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Vitoria-Gasteiz (siedziba władz, formalnie bez stolicy)
Powierzchnia	7234 km², 3 prowincje: Gipuzkoa, Bizkaia, Araba/Álava
Ludność	ok. 2,24 mln (2025)
Języki	baskijski (euskara) i hiszpański, oba urzędowe; po baskijsku mówi 43% mieszkańców (2021)
Klimat	atlantycki; w San Sebastián ok. 1570 mm opadów rocznie, średnio 19 °C w lipcu
Święta	20 stycznia – Tamborrada w San Sebastián; 25 października – Dzień Kraju Basków (rocznica statutu z 1979 r.)

O REGIONIE

Kraj Basków to strome, zielone góry między Pirenejami a Górami Kantabryjskimi, pocięte krótkimi dolinami, którymi rzeki spływają do Zatoki Biskajskiej. Ocean przynosi deszcz: w San Sebastián pada ok. 143 dni w roku. Lasy pokrywają ok. 55% wspólnoty, a najczęstszym drzewem jest sadzona na plantacjach sosna kalifornijska (Pinus radiata). Opis dotyczy wspólnoty autonomicznej Euskadi: trzech prowincji, Gipuzkoi, Bizkai i Álavy. Sami Baskowie często mówią o szerszej Euskal Herrii, „kraju języka baskijskiego”: to siedem krain (hasło Zazpiak Bat, „siedem jak jedna”), czyli trzy prowincje Euskadi, Nawarra i trzy krainy po stronie francuskiej (Lapurdi, Dolna Nawarra i Zuberoa), razem ok. 20,7 tys. km² i ok. 3 mln ludzi. Nazwa pojawia się w piśmie już w 1564 r. Nawarra ma osobny opis.

Gipuzkoa i Álava należały do królestwa Nawarry do 1200 r., kiedy przeszły pod Kastylię. Prowincje zachowały jednak własne prawa, fueros, a panowie Bizkai przysięgali ich przestrzegać pod dębem w Gernice (w 1476 r. zrobił to Ferdynand Katolicki). Po trzeciej wojnie karlistowskiej ustawa z 21 lipca 1876 r. kazała Baskom płacić podatki państwowe jak reszcie Hiszpanii, ale już od 1878 r. obowiązuje tzw. concierto económico: podatki zbierają władze prowincji i oddają państwu ustaloną kwotę (cupo), i tak jest do dziś. W 1894 r. bracia Luis i Sabino Arana zaprojektowali ikurriñę, czerwoną flagę z zielonym krzyżem św. Andrzeja i białym krzyżem; po raz pierwszy zawisła 14 lipca 1894 r. w Bilbao. 26 kwietnia 1937 r. niemiecki Legion Condor i włoskie lotnictwo zbombardowały Gernikę, co Picasso uwiecznił w tym samym roku na obrazie „Guernica". Za Franco flaga była zakazana, legalna jest znowu od 19 stycznia 1977 r., a statut autonomii przyjęto 25 października 1979 r. Ciemną kartą jest ETA: od 1958 r. zabiła ponad 850 osób, w 2011 r. ogłosiła koniec walki zbrojnej, a 3 maja 2018 r. rozwiązanie.

Euskara nie jest spokrewniona z żadnym żywym językiem. To jedyny w Europie język izolowany, starszy niż przybycie Indoeuropejczyków; jego przodka, akwitański, znamy z ok. 400 krótkich inskrypcji z czasów rzymskich. Przez wieki istniał w wielu dialektach, aż akademia Euskaltzaindia, założona w 1918 r., ustaliła w 1968 r. w sanktuarium Arantzazu podstawy wspólnej odmiany literackiej, euskara batua. W 2021 r. po baskijsku mówiło 43% mieszkańców Euskadi, a rozumiało 62%.

Od XIX w., gdy Bizkaia stała się zagłębiem przemysłowym, region żyje głównie z przemysłu: dziś daje on ok. 24% PKB, o 8 punktów więcej niż średnio w Hiszpanii. Na wsi wciąż stoją baserri, wielkie kamienne domy-gospodarstwa, które w XVI w. zyskały obecną formę. Pod jednym dachem mieściły mieszkanie, oborę, spichrz, strych na siano i prasę. Dom i ziemię dziedziczył zwykle jeden spadkobierca, więc młodsi synowie szli na morze, do Kościoła, wojska albo emigrowali.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pintxos: małe przekąski wystawione na barze, jedzone na stojąco, od baru do baru, zwłaszcza na starym mieście w San Sebastián.
- Txakoli: młode, świeże białe wino ze szczepu hondarrabi zuri, z wybrzeża wokół Getarii i z Bizkai, podawane dobrze schłodzone.

- Sagardotegi (cydrownie) w Astigarradze i Hernani: od połowy stycznia do końca kwietnia na okrzyk „txotx!” nalewa się cydr prosto z beczek, do tego omlet z dorszem, txuleta i ser Idiazabal z pigwą i orzechami. W lipcu sezon jest zamknięty, ale kilka cydrowni działa przez cały rok (stan na 2026-10, źródło: Donostia Turismoa) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Tamborrada, 20 stycznia w San Sebastián: od północy przez 24 godziny miasto bębni marsz Raimunda Sarriegiego z 1861 r.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Baserri na zboczach: wielki dom z dwuspadowym dachem i łukowatym wjazdem na parterze, gdzie kiedyś stały zwierzęta. Wśród nich prowadzi wyjazd z San Sebastián przez Andoain i Berastegi do Nawarry.
- Dwujęzyczne tablice: Donostia / San Sebastián, Vitoria-Gasteiz. Wiele nazw tylko po baskijsku; berri znaczy „nowy”, stąd np. Lekunberri, już w Nawarze.
- Fronton: wysoka ściana czołowa z boczną zawsze po lewej, do gry w pelotę. Publiczne frontony, utrzymywane przez gminy, mają nawet najmniejsze wsie; najpopularniejsza odmiana to pelota a mano, gra gołą dłonią.
- Ikurriña na ratuszach i balkonach.
- Ciemne, prostokątne płaty sosnowych plantacji i świeże zręby na zboczach, przemieszane z łąkami i lasem liściastym.

Źródła: 19 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

REGION · HISZPANIA

Navarra / Nafarroa (Nawarra)

Fot. Ricardo Fernández from Barcelona, España, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Stolica	Pamplona / Iruña (ok. 208 tys. mieszkańców)
Powierzchnia	10 391 km²
Ludność	ok. 678 tys. (2024)
Ustrój	Wspólnota Foralna – własne prawa i podatki od 1841 r.
Języki	hiszpański; baskijski współurzędowy tylko w strefie baskijskojęzycznej na północy (ustawa z 1986 r.)
Święta	6–14 lipca – Sanfermines w Pampelunie; 3 grudnia – Dzień Nawarry (św. Franciszek Ksawery)

O REGIONIE

W Nawarze w jeden dzień jazdy przechodzi się z wilgotnej Europy do suchej Hiszpanii. Na północy leży Montaña: zielone doliny, lasy bukowe i Pireneje, które na granicy z Francją sięgają ponad 2400 m. Środek, Zona Media, to pas przejściowy pól zbożowych, winnic i wzgórz. Na południu Ribera, płaska kotlina Ebro wypełniona osadami, którą rzeka przecina na długości ok. 90 km. Na jej wschodnim skraju leżą Bardenas Reales, półpustynia gliniastych ostańców i wąwozów na ok. 420 km², gdzie spada tylko 300–450 mm deszczu rocznie; od 2000 r. to rezerwat biosfery UNESCO.

Historia zaczyna się ok. 824 r., gdy Íñigo Arista stworzył wokół Pampeluny królestwo. Wcześniej, 15 sierpnia 778 r., w pirenejskich przełęczach koło Roncesvalles Baskowie rozbili straż tylną wojsk Karola Wielkiego; zginął wtedy Roland, a „Pieśń o Rolandzie” zrobiła z napastników Saracenów. Za Sancha III Wielkiego (ok. 1000–1035)

królestwo panowało nad dużą częścią chrześcijańskiej północy Półwyspu, a nazwa Nawarra pojawia się w tytule królewskim od 1162 r. Legenda mówi, że łańcuchy w herbie przywiózł Sancho VII Mocny spod Las Navas de Tolosa w 1212 r., gdzie miał przerwać łańcuchy chroniące namiot kalifa. Historycy ją odrzucają: na pieczęciach Sancha jeszcze do 1225 r. jest orzeł, a „łańcuchy” to dawne metalowe okucie tarczy, które dopiero później tak nazwano. Latem 1512 r. Ferdynand Katolicki podbił królestwo i jego część na południe od Pirenejów weszła do Korony Kastylii. Część północna została przy dynastii d'Albret, której potomek Henryk III Nawarski został królem Francji jako Henryk IV. Nawarra zachowała jednak swoje prawa, fueros: po pierwszej wojnie karlistowskiej ustawa z 16 sierpnia 1841 r. zamieniła królestwo w prowincję foralną z własnym systemem podatkowym, który obowiązuje do dziś.

Nawarra jest podzielona językowo. Ustawa z 1986 r. wyznaczyła strefę baskijskojęzyczną na północy, gdzie baskijski jest językiem urzędowym obok hiszpańskiego, mieszaną w środku (z Pampeluną) i niebaskijskojęzyczną na południu, gdzie urzędowy jest tylko hiszpański. W 2022 r. aktywnie po baskijsku mówiło 62% mieszkańców pierwszej strefy, 13% drugiej i niecałe 2% trzeciej. Dla jednych Nawarra należy do Euskal Herrii, dla innych to osobne, dawne królestwo. Wspólne jest przywiązanie do peloty: najstarsza znana wzmianka o tej grze pochodzi z Pampeluny z 1331 r.

Ribera słynie z warzyw: szparagi zbierane w maju i czerwcu, w większości trafiające do puszek, papryka piquillo z ośmiu gmin wokół Lodosy i karczochy z Tudeli. Nawarra wcześnie postawiła na wiatr: 18 grudnia 1994 r. na grzbiecie Sierra del Perdón pod Pampeluną ruszyło sześć turbin, które Acciona nazywa najstarszą komercyjną farmą wiatrową w Hiszpanii. W fabryce Volkswagena w Landaben pod Pampeluną od 1984 do 2024 r. powstało ponad 8,4 mln Polo.

Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z Pampeluny do Puente la Reina Fot. José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Warzywa z Ribery: szparagi, nadziewane papryczki piquillo, karczochy, menestra (duszone warzywa); do tego różowe wino z grenache (garnacha), z którego Nawarra słynie.
- Sery owcze Roncal i Idiazabal oraz pacharán, likier z owoców tarniny pity po obiedzie.
- Chistorra, cienka kiełbasa, i pstrąg po nawarsku, nadziewany szynką.
- Sanfermines, 6–14 lipca w Pampelunie: o 12:00 6 lipca z balkonu ratusza strzela chupinazo, a od 7 do 14 lipca codziennie o 8:00 byki biegną ulicami 849 m na arenę, w 2–4 minuty. Hemingway przyjechał tu pierwszy raz w 1923 r. i opisał święto w powieści „Słońce też wschodzi” (1926). Kończy je pieśń „Pobre de mí” o północy 14 lipca.

DROGI MOTOCYKLOWE

- **NA-7510 Lekunberri – San Miguel de Aralar (ok. 16,7 km)** – wąska droga lokalna od NA-1300 koło Lekunberri przez lasy i hale masywu Aralar pod samo romańskie sanktuarium na szczycie. Drugi dojazd, krótszy i stromszy, odbija od drogi z Uharte-Arakil przy klasztorze Zamartze (ok. 11 km od autostrady Pampeluna – Vitoria).

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Pielgrzymi z muszlą: Camino de Santiago schodzi z Roncesvalles przez Pampelunę do Puente la Reina. Na Alto del Perdón (770 m) stoi pomnik pielgrzymów z blachy pod rzędem turbin wiatrowych.
- Czerwona flaga Nawarry na ratuszach: złote łańcuchy z zielonym szmaragdem pośrodku i koroną nad nimi; obowiązuje od 1910 r.

- Tablice: na północy dwujęzyczne (Pamplona / Iruña), im dalej na południe, tym mniej baskijskiego.
- Zmiana krajobrazu w ciągu godziny jazdy z Pampeluny na południe: bukowe lasy Aralaru zostają za plecami, potem pola zbóż i winnice, a w dolinie Ebro nawadniane pola warzyw.

Źródła: 18 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

1

BIZKAIA (KRAJ BASKÓW)

Hayedo de Otzarreta (park Gorbeia)

Fot. Armando Gonzalez Alameda, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, las
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat i rezerwacji
Wys.	ok. 606 m (przełęcz Barazar)
Park	Park Przyrodniczy Gorbeia, 20 016 ha, od 1994 r.
Najpiękniej	koniec października i listopad, rano we mgle

O MIEJSCU

Stare, powykręcane buki ogławiane przez pokolenia pasterzy, nad strumieniem, z mchem i mgłą. Przy przełęczy Barazar (N-240), między Bilbao a Vitorią. Otzarreta (bask. Otzarretako pagadia) to niewielki las, nieco ponad sto dużych buków w gminie Zeanuri, na samej granicy Bizkai i Álavy. Środkiem płynie meandrami potok Zubizabala, a pnie i korzenie porasta gruby mech. Te drzewa nie wyglądają jak zwykłe buki: z grubego pnia na wysokości dwóch, trzech metrów wyrasta naraz kilka konarów pnących się pionowo w górę, jak ramiona świecznika. To trasmochos, drzewa ogławiane. Co kilkanaście lat ścinano im wszystkie gałęzie nad pniem, a z blizn wyrastały nowe, proste pędy. Robili to węglarze: drewno szło do mielerzy, a węgiel drzewny do kuźni i hut, z których od średniowiecza słynął Kraj Basków. Cięcie wysoko nad ziemią miało też sens pasterski, bo młode pędy były poza zasięgiem krów, owiec i koni pasących się w lesie, więc jeden las dawał jednocześnie opał i pastwisko.

Gdy przemysł przeszedł na węgiel kamienny i koks, a zawód węglarza zanikł, ogławianie się skończyło. Od kilkudziesięciu lat gałęzie rosną bez przycinania i zamieniły się w ciężkie, poskręcane konary, które z wiekiem mogą rozłamać pień, dlatego w niektórych baskijskich lasach znów się je ostrożnie przycina. Stare dziuplaste ogławiane buki są dziś cenne przyrodniczo: w ich martwym drewnie żyją rzadkie chrząszcze, jak błękitno-czarna nadobnica alpejska (Rosalia alpina), której ochronie

służyły unijne projekty LIFE. Najbardziej bajkowo jest pod koniec października i w listopadzie, gdy ściółka robi się rdzawoczerwona, a rano w dolince stoi mgła. Latem las jest soczyście zielony i chłodny.

Otzarreta leży w Parku Przyrodniczym Gorbeia, największym w Kraju Basków (20 016 ha, utworzonym 1994-06-21). Buki zajmują w nim ok. 5500 ha. Szczyt Gorbeia (1481 m) wieńczy krzyż z początku XX w.; dzisiejszy ma 17 m, pierwszy miał 33,33 m. Dla Biskajczyków to jedna z gór „bocineras”, z których dawniej dźwiękiem rogu (bocina) zwoływano Juntas Generales, zgromadzenie prowincji. Na północ od szczytu leży wapienny labirynt Itxiny, dawna rafa koralowa sprzed ok. 110 mln lat, z jaskiniami, Okiem Atxular (skalnym oknem) i legendami o Basajaunie, włochatym „panu lasu” z baskijskich podań. W całym parku zostały ślady dawnej gospodarki: kręgi po mielerzach, pasterskie szałasy i studnie do przechowywania śniegu. Kilka kilometrów od lasu, na mokradle Saldropo, przez tysiące lat narastał torf; w XX w. go wydobywano, a dziś teren odtworzono jako mokradło ze ścieżką dookoła.

NA MIEJSCU

- Spacer po lesie wzdłuż potoku (ok. 15 minut), najlepiej trzymając się jednego brzegu, bo kamienie w nurcie są śliskie.
- Dłuższy spacer do mokradła Saldropo i z powrotem (ok. 7 km, 1,5–2 h, łatwy, ale błotnisty).
- N-240 przez przełęcz Barazar to kręta droga łącząca Bilbao z Vitorią; z doliny Arratia warto zboczyć na przełęcz Urkiola w sąsiednim parku przyrodniczym.

Praktycznie

- Najbardziej bajkowo jesienią.
- Na przełęczy Barazar przy barze Bengoetxea odchodzi wąska betonowa dróżka do lasu, przy którym jest mały parking; większy parking jest na przełęczy i przy Saldropo (stan na 2026-10, źródło: sensacionrural.es). W jesienne weekendy przyjeżdża tłum fotografów, więc lepiej być rano w dzień powszedni. Po deszczu ścieżki są błotniste, a po okolicy chodzi wolno pasące się bydło i konie.

Źródła: eu.wikipedia.org/wiki/Otzarreta, es.wikipedia.org/wiki/Parque_natural_del_Gorbea, www.sensacionrural.es/blog/hayedo-otzarreta/, www.euskalmemoriadigitala.eus/bitstream/10357...

43.04917, -2.71307 (osm:node/7660431851)

NAWARRA (DOLINA SALAZAR)

2 Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda

Fot. Javier Losa, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wieś, architektura
Czas	1–1,5 h
Wstęp	wieś bez opłat; kościół i Muskilda otwierane w określonych godzinach [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 760 m
Mieszkańcy	488 (2024)
Pierwsza wzmianka	1284 r.
Od Pampeluny	ok. 85 km
Wydarzenia	8 września taniec Danzantes de Otsagabia w Muskildzie; 26 lipca Santa Ana z pielgrzymką

RYS HISTORYCZNY

Ochagavía, po baskijsku Otsagabia, to stolica doliny Salazar w Pirenejach nawarskich, ok. 85 km od Pampeluny. Kamienne domy z herbami nad szerokimi portalami stoją po obu brzegach rzeki Anduña, spiętej średniowiecznym kamiennym mostem, a strome dachy ciągną się aż do brzegu wody. W internetowych zestawieniach porównuje się ją z bajkowymi miasteczkami Szwarcwaldu, ale to wieś bardzo pirenejska: wąskie przejścia między domami nazywa się tu etxekarte albo belena, a domy mają podwójne okna i strome, dwu- lub czterospadowe dachy.

Ogień zresztą odcisnął się na jej historii. W 1794 r., w czasie wojny Hiszpanii z rewolucyjną Francją, francuscy żołnierze spalili wieś: 182 domy, 52 zabudowania gospodarcze i kaplicę św. Marcina. Odbudowano ją w tym samym miejscu, a drewniane gonty zastąpiono dachówką; dachy z dębowego gontu zostały tylko na wieży kościoła i w Muskildzie. Kościół San Juan Evangelista ma części z XI w. i trzy renesansowe ołtarze Miguela de Espinala z XVI w. Popularna opowieść, że nazwa wsi pochodzi

od „ośmiu domów” ocalałych z pożaru, jest legendą: miejscowość nazywała się tak już w 1284 r. Etymologia jest niepewna, jedna z hipotez łączy ją z baskijskim otso, „wilk”, a w herbie doliny Salazar jest wilk niosący owcę.

Nad wsią, na górze na wysokości ok. 1025 m, stoi romańskie sanktuarium Matki Bożej z Muskildy z XII w., przebudowane w XVII w., z wieżą krytą stożkowym dachem. Pożar z 1794 r. je oszczędził. 8 września ośmiu tancerzy w tradycyjnych strojach doliny tańczy tu tańce z kijami i z chustami, a prowadzi ich „Bobo”, postać w masce z dwiema twarzami. Dolina miała też własną odmianę baskijskiego, salacenco; przekaz w rodzinach urwał się ok. 1900 r., a ostatni mówiący zmarli na przełomie XX i XXI w. Dziś młodzi uczą się w szkole literackiego baskijskiego.

Sanktuarium Matki Bożej z Muskildy nad Ochagavíą Fot. MarisaLR, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer wzdłuż Anduñi przez średniowieczny most i uliczki z pałacami Urrutia, Iriarte i Donamaría.
- Kościół San Juan Evangelista z renesansowymi ołtarzami.
- Sanktuarium Muskilda nad wsią, z widokiem na dolinę.

Praktycznie

- Baza wypadowa do Selva de Irati (ok. 24 km do lasu), dobra też na nocleg.
- Z Ochagavíi NA-140 w górę na przełęcz Larrau i do Francji; zimą i wiosną przełęcz bywa zamknięta [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Ochagavía, www.wikidata.org/wiki/Q14615841

42.90560, -1.09110 (wikidata:Q1780242)

ÁLAVA (KRAJ BASKÓW) / BURGOS (KASTYLIA I LEÓN)

3 Salto del Nervión (wodospad Nerwionu) i Monte Santiago

Fot. byj, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	wodospad, kanion, przyroda
Czas	1,5 h (2,1 km w jedną stronę do punktu widokowego)
Wstęp	bez opłat
Wys.	222 m spadku (z ok. 790 do 578 m n.p.m.)
Monte Santiago	pomnik przyrody od 1996 r., 2411 ha
Najpiękniej	po obfitych deszczach jesienią i zimą oraz w czasie roztopów; latem zwykle sucho

O MIEJSCU

Salto del Nervión to najwyższy wodospad Półwyspu Iberyjskiego: woda spada swobodnie 222 m, z krawędzi płaskowyżu na wysokości ok. 790 m na dno kanionu Délika na ok. 578 m. Spada z pionowej ściany wapieni z kredy, na granicy gminy Amurrio w baskijskiej Álavie i Berberany w kastylijskim Burgos. Strumienie Iturrigutxi, Ajiturri i Urita zbiegają się na płaskowyżu, a dopiero pod wodospadem rzeka zaczyna się nazywać Nervión; ta sama, która kilkadziesiąt kilometrów dalej płynie przez Bilbao. W internetowych zestawieniach porównuje się go z islandzkim Háifoss, a miejscowi nazywają go też Końskim Ogonem (Cola de Caballo).

Haczyk polega na tym, że wodospad przez większą część roku nie istnieje. Płaskowyż jest krasowy, więc woda szybko ginie w szczelinach skał i wypływa dopiero w dolinie koło Orduñy. Wodospad pojawia się po długich deszczach i przy topnieniu śniegu, zwykle późną jesienią, zimą i wczesną wiosną. Latem z punktu widokowego widać zwykle tylko suchą skałę i głęboki kanion, choć sam widok w przepaść i tak robi wrażenie. Najlepiej jechać po kilku deszczowych dniach.

Płaskowyż nad wodospadem to Monte Santiago, pomnik przyrody od 1996 r. (2411 ha) z dużym lasem bukowym, który jesienią złoci się jak Irati, tylko w mniejszej skali. Przy szlaku do punktu widokowego stoi odbudowana lobera, kamienna pułapka na wilki: zwężający się korytarz z murów, którym naganiano wilki do dołu. Przypomina, że jeszcze niedawno pasterze z tej okolicy walczyli z nimi o stada.

NA MIEJSCU

- Spacer od parkingu Monte Santiago do punktu widokowego nad przepaścią: 2,1 km w jedną stronę, płasko, przez las i obok lobery.
- Z dołu, od strony baskijskiej: ok. 1,5 h pieszo kanionem od szlabanu za wsią Untza (Délika).
- Przełęcz Orduña (A-2625) z widokiem na kotlinę Orduñy.

Praktycznie

- Z Orduñy drogą A-2625 albo z Berberany CL-625 na płaskowyż, potem leśną drogą od schroniska Fuente Santiago do parkingu naprzeciw budynku pomnika przyrody (stan na 2026-10, źródło: euskadi.eus).
- Przed wyjazdem sprawdź, czy po deszczach płynie woda: latem wodospad zwykle jest suchy.
- Kilkadziesiąt kilometrów od Otzarrety, więc pasuje na ten sam jesienny dzień.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Salto_del_Nervión, www.euskadi.eus/contenidos/informacion/2021_s..., www.wikidata.org/wiki/Q9035044

42.93972, -2.98083 (wikidata:Q3331650)

4

NAWARRA (DOLINY SALAZAR I AEZKOA)

Selva de Irati (Puszcza Irati, Iratiko oihana)

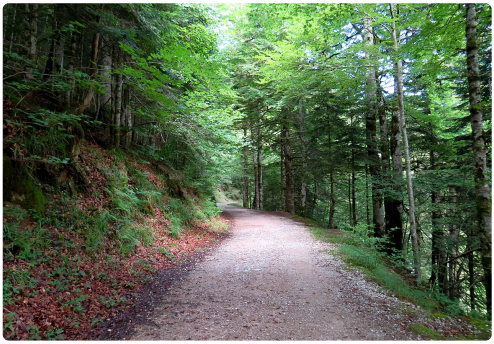

Fot. Quique, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	las, przyroda
Czas	pół dnia – cały dzień
Wstęp	las bez opłat; parking przy Casas de Irati w sezonie płatny, orientacyjnie 3–6 € za pojazd [do sprawdzenia]
Powierzchnia	ok. 17 000 ha lasu bukowo-jodłowego
Wys.	ok. 700–1500 m
UNESCO	od 2017 r. (pierwotne lasy bukowe Europy, rezerwat Lizardoia)
Najpiękniej	ok. 15 października – 5 listopada
Wydarzenia	rykowisko jeleni, wrzesień–październik

O MIEJSCU

Irati to drugi co do wielkości las bukowo-jodłowy w Europie, ustępujący tylko Schwarzwaldowi: ok. 17 000 ha zbocza Pirenejów nawarskich, przechodzącego po drugiej stronie grzbietu we Francję. W internetowych zestawieniach porównuje się go z jesiennymi lasami Maine i Nowej Anglii, ale jesień w Irati ma własny kolor: buki robią się miedziane i złote, a ciemne jodły zostają zielone, więc zbocza wyglądają jak tkanina w pasy. Szczyt kolorów przypada zwykle między połową października a początkiem listopada. We wrześniu i październiku o świcie i zmierzchu słychać ryk jeleni na rykowisku.

Las przez wieki był bogactwem, o które się kłócono. W XVI w. drewno z Irati szło na maszty i kadłuby okrętów królów Hiszpanii i Francji: kłody spławiano rzeką, a do sztucznych wezbrań budowano śluzy. Spory o granicę na grzbiecie zaczęły się w tym samym stuleciu. W 1784 r. Karol III założył po stronie Aezkoa, w miejscu średniowiecznej kuźni z 1432 r., Królewską Fabrykę Broni i Amunicji w Orbaizecie. Przez prawie sto lat była obok Trubii najważniejszym zakładem zbrojeniowym północnej

Hiszpanii; Francuzi częściowo ją zniszczyli w czasie wojny napoleońskiej, a zamknięto ją w 1884 r. Malownicze ruiny są od 2008 r. zabytkiem chronionym (BIC). W 1922 r. ukończono zaporę Irabia, której jezioro jest dziś środkiem lasu.

Część najstarszych, nietkniętych drzewostanów chroni się jako rezerwaty, a w 2017 r. rezerwat Lizardoia wszedł na listę UNESCO jako część pierwotnych lasów bukowych Europy. W 2015 r. na torfowiskach znaleziono rosiczkę okrągłolistną i wełnianki. Ernest Hemingway łowił tu pstrągi i opisał te lasy w powieści „Słońce też wschodzi” („Fiesta”, 1926). Baskijskie podania osadzają w Irati Basajauna, włochatego pana lasu, który chroni stada przed wilkami.

NA MIEJSCU

- Sendero del Hayedo od Casas de Irati: 4–5 km, 1,5–2 h, łatwy.
- Pętla wokół zbiornika Irabia: 10–14 km, 2 h 45 min – 4 h.
- Wejście na grzbiet Abodi z Casas de Irati: 10–12 km tam i z powrotem, ok. 600 m w górę, 4–5 h.
- Ruiny fabryki broni w Orbaizecie, po zachodniej stronie lasu.

Praktycznie

- Wjazd od wschodu z Ochagavíi (20–30 min do parkingu Casas de Irati) albo od zachodu przez Orbaizetę (stan na 2026-10, źródło: picuco.com). Z Francji sezonowo przez przełęcz Larrau.
- W jesienne weekendy parkingi są pełne przed 9:00; noclegi w dolinie Salazar rezerwować kilka tygodni wcześniej.
- Biwakowanie na dziko zabronione, psy na smyczy.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Selva_de_Irati, es.wikipedia.org/wiki/Real_Fábrica_de_Armas_d..., www.picuco.com/es-es/blog/selva-de-irati-guia...

43.01141, -1.11443 (wikidata:Q24022025)

Język w podróży

Na trasie przydadzą się hiszpański i portugalski. W Kraju Basków, Galicji i Katalonii mówi się też lokalnymi językami, ale hiszpański wszędzie wystarczy.

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu; wielkie litery oznaczają akcent. W Hiszpanii (poza Andaluzją) c przed e/i oraz z wymawia się jak angielskie th – zapisane jako **th**.

Hiszpański

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Stacja	¿Dónde está la gasolinera más cercana?	DOnde esTA la gasoliNEra mas therKAna
Tankowanie	Lleno de noventa y cinco, por favor.	JEno de noBENta i THINko, por faBOR
Warsztat	Busco un taller de motos.	BUSko un taJER de MOtos
Przebita opona	Tengo un pinchazo.	TENgo un pinCZAtho
Nowa opona	Necesito un neumático nuevo.	netheSIto un neuMAtiko NUEbo
Nocleg	¿Tienen una habitación libre para esta noche?	TJEnen una abitaTHJON LIbre para ESta NOcze
Parking	¿Dónde puedo aparcar la moto?	DOnde PUEdo aparKAR la MOto
Garaż	¿Hay un garaje para la moto?	aj un gaRAhe para la MOto
Policja	la policía / la Guardia Civil (drogówka)	la poliTHIa / la GUARdja thiBIL
Wypadek	He tenido un accidente.	e teNIdo un akthiDENte
Pomoc drogowa	Necesito una grúa.	netheSIto una GRUa
Przełęcz otwarta?	¿Está abierto el puerto?	esTA aBJERto el PUERto
Pogoda na przełęczy	¿Qué tiempo va a hacer en el puerto?	ke TJEMpo ba a aTHER en el PUERto
Wiatr, mgła	Hay mucho viento. / Hay niebla.	aj MUczo BJEnto / aj NJEbla

Portugalski

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Stacja	Onde fica a bomba de gasolina mais próxima?	ONdy FIka a BOMba dy gazuLIna majsz PROsima
Tankowanie	Atesto, por favor.	aTESZtu, pur faWOR
Warsztat	Procuro uma oficina de motas.	pruKUru UMa ofiSIna dy MOtasz
Przebita opona	Tenho um furo.	TEniu un FUru
Nocleg	Tem um quarto livre para esta noite?	tęj un KUARtu LIwry PAra ESZta NOJty
Parking	Onde posso estacionar a mota?	ONdy POsu iszta-sjuNAR a MOta
Policja	a polícia / a GNR (drogówka)	a puLIsja / a że-ene-ERRE
Pomoc drogowa	Preciso de um reboque.	pryCIzu dy un ryBOky
Pogoda w górach	Como está o tempo na serra?	KOmu iszTA u TEMpu na SEra

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Hiszpański można przećwiczyć w krótkich dialogach głosowych w linguatrener.eu.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc i regionów, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Zdjęcie regionu „Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)”: Basotxerri, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Segura_-_Txindoki_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)”: Ricardo Fernández from Barcelona, España, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perd%C3%B3n-richardfdez-01.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)” (Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z...): José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perd%C3%B3n-freecat-01.jpg
- Źródła opisu regionu „Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)”: https://es.wikipedia.org/wiki/País_Vasco, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskal_Herria, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskera, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskera_batúa, https://es.wikipedia.org/wiki/Concierto_económico, https://es.wikipedia.org/wiki/Ikurriña, https://es.wikipedia.org/wiki/Bombardeo_de_Guernica, https://es.wikipedia.org/wiki/Árbol_de_Guernica, https://es.wikipedia.org/wiki/Euskadi_Ta_Askatasuna, https://es.wikipedia.org/wiki/Caserío_vasco, https://es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, https://turismo.euskadi.eus/aa30-12377/es/contenidos/informacion/deporte_vasco/es_def/pelota_Vasca.html, https://es.wikipedia.org/wiki/San_Sebastián, https://es.wikipedia.org/wiki/Tamborrada_de_San_Sebastián, https://es.wikipedia.org/wiki/Txakoli, https://es.wikipedia.org/wiki/Sidrería, https://sansebastianturismoa.eus/gastronomia/la-sidra/, https://turismo.euskadi.eus/es/agenda/temporada-de-sidrerias/webtur00-evento/es/, https://orain.eus/es/actualidad/sociedad/2026/03/21/los-bosques-la-cav-en-datos/
- Źródła opisu regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)”: https://es.wikipedia.org/wiki/Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Reino_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Escudo_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Bandera_de_Navarra, https://

es.wikipedia.org/wiki/Ley_Foral_del_Vascuence, https://es.wikipedia.org/wiki/Sierra_de_Aralar, https://es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Roncesvalles, https://es.wikipedia.org/wiki/Bardenas_Reales, https://es.wikipedia.org/wiki/Sanfermines, https://es.wikipedia.org/wiki/Gastronomía_de_Navarra, https://es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, https://www.boe.es/eli/es-nc/lf/1985/09/27/18/con, https://experience.acciona.com/es/energias-renovables/pioneros-viento, https://www.alberguescaminosantiago.com/poblaciones/alto-del-perdon-navarra-camino-de-santiago/, https://www.noticiasdenavarra.com/economia/2024/07/02/destino-ultimo-polo-fabricado-vw-8430551.html, https://eu.wikipedia.org/wiki/NA-7510, https://www.unav.edu/web/catedra-patrimonio/itinerarios-visitas/san-miguel-de-aralar, https://www.noticiasdenavarra.com/rutas-y-naturaleza/2022/08/01/san-miguel-aralar-senda-dolmenes-5871533.html

- Zdjęcie „Hayedo de Otzarreta (park Gorbeia)”: Armando Gonzalez Alameda, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ES2110009-Gorbea_(Hayedo_de_Otxarreta)_AGA7421.jpg
- Zdjęcie „Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda”: Javier Losa, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Otsagi,_Euskal_Herria.jpg
- Zdjęcie „Ochagavía (Otsagabia) i sanktuarium Muskilda” (Sanktuarium Matki Bożej z Muskildy nad Ochagavíą): MarisaLR, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ermita_de_Muskilda_(10).JPG
- Zdjęcie „Salto del Nervión (wodospad Nerwionu) i Monte Santiago”: byj, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SaltoNervionInvierno.jpg
- Zdjęcie „Selva de Irati (Puszcza Irati, Iratiko oihana)”: Quique, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selva_de_Irati_(Navarra).jpg